

Zilka Spahić Šiljak: Rad sa ženama žrtvama rata otvorio je prostor i za međuvjerski dijalog

Selma Pezerović |
21. rujna 2023.

Foto: Imrana Kapetanović

Zilka Spahić Šiljak, profesorica rodnih znanosti, u fokus svog rada postavlja teme religije, roda, politike, izgradnje mira i obrazovanja. Interdisciplinarno bavljenje ovim temama iznimno joj je važno, jer je, navodi, svijet kompleksan i možemo ga bolje razumjeti samo ako intersekcionalno pristupamo svakom pitanju i ako nismo zarobljeni u isključivim ideologijama koje umjesto susreta s drugima i učenja inzistiraju na ekskluzivitetu, partikularnosti i povlaštenosti.

Odrastala sam u prosječnoj tradicionalnoj muslimanskoj obitelji u kojoj je vjera oduvijek bila važna i to ne samo kao dio kulture i identiteta već i kao praksa koja utječe na socijalizaciju, okruženje u kojem se krećemo i vrijednosti koje njegujemo. Pohađala sam satove vjeronauka s velikim entuzijazmom, jer su pedagoški bili koncipirani kao prostor radosti, slobode i prostor u kojem sam mogla pitati i propitkivati. Iako nisam uvijek dobivala sve odgovore o životu, a posebno one koji su se ticali uloge žene u privatnoj i javnoj sferi života, religijsko obrazovanje i prakticiranje vjere u obitelji bili su važni temelji moga odrastanja i ostali su važni temelji i oslonci u mom životu, navodi Spahić Šiljak i dodaje: Iako je okruženje bilo tradicionalno i patrijarhalno, imala sam sreću da sam ohrabrivana da se obrazujem, da iskažem svoj stav i da se ne stidim svoga identiteta. Socijalistički sistem omogućavao je i promovirao obrazovanje žene i njenu afirmaciju u javnom prostoru, što je veliki civilizacijski iskorak nakon Drugog svjetskog rata. Vjerske škole su ponovo otvarane krajem 1970-ih, što je bila dodatna prilika za obrazovanje žena u oblasti religije.

Kada je odabrala pohađati Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu – srednju vjersku školu, njezini roditelji nisu bili sretni s tim izborom, a posebno otac, jer se brinuo za njezinu budućnost. *Smatrao je da mogu studirati nešto drugo i imati više izbora u životu. Taj strah nije bio neopravdan, jer novootvorene vjerske škole nisu bile priznate i nije bilo moguće upisati drugi fakultet osim teologije, što je uveliko ograničavalo izbor za nastavak obrazovanja. Moja ljubav prema vjeri je bila presudna pa sam se odlučila krenuti tim putem. Međutim, dragi Bog otvara vrata kad se najmanje nadamo, pa sam tako i ja dobila priliku da nakon islamskih studija, studiram ljudska prva i rodne studije što je, ne samo obogatilo već uveliko i odredilo moj znanstveni i aktivistički put.*

Spahić-Šiljak radila je kao predavačica i istraživačica na Sveučilištima Harvard i Stanford u Americi, a prije toga je šest godina vodila program Religijskih studija na Sveučilištu u Sarajevu. Direktorica je TPO Fondacije Sarajevo te zajedno s Jadrankom Rebekom Anić pokretačica FER škole – jedinstvenog programa i prostora za raspravu i učenje o egalitarnim rodnim modelima temeljenim na znanstvenim i religijskim argumentima.

Iako se feminizam veže uz zapadnu provenijenciju i u muslimanskim društvima borba za prava žena i zahtjevi za socijalnu pravdu nisu izostali. Na prostorima zemalja bivše Jugoslavije diskusija o (ne)pomirljivosti islama i feminizma također se pojavi povremeno i razmišljanja su vrlo podijeljena. Kako vi vidite presijecanje islama i feminiz(a)ma, a onda i u tom okviru feminističke teologije?

Ja sam muslimanka i feministica i u tome ne nalazim ništa proturječno. Dapače, feminizam i islam u mom su poimanju svijeta kompatibilni, jer insistiraju na pravdi i ravnopravnosti i protiv su eksploatacije i isključivanja, onako kako je to davno kazala bell hooks. U islamu vjernice i vjernici klanjaju se samo Bogu i njemu duguju poslušnost i predanost. Problem, međutim, nastaje onda kada oni koji imaju monopol tumačiti vjeru, nastoje u ime Boga činiti nepravdu, diskriminaciju i koji tlače i isključuju žene i manjine. Takvih primjera je bilo u povijesti, a ima ih nažalost i danas. Još uvijek je mainstream tumačenje islama tradicionalističko, patrijarhalno i nerijetko seksističko.

Pošto ni islam ni feminizam nisu monolitne kategorije, važno je imati na umu heterogenost i razlike, kao i načine ispoljavanja i življenja i feminizma i islama. Islamski feminizam nadilazi binarnosti privatno/javno i zahtijeva rodnu ravnopravnost i u javnoj i privatnoj sferi života. Da bi se to postiglo potrebno je ponovo čitati svete tekstove i kroz rodno inkluzivne egzegetske napore osigurati društvenu pravdu u skladu s civilizacijskim razvojem društva. Na koncu, ako vjerujemo da je Bog pravedan, onda to isključuje mogućnost da Bog legitimira diskriminaciju i isključenje žena ili bilo kojih drugih grupa. Bog ne čini nepravdu već ljudi, i to često zaklanjajući se iza Boga, što je najveći oblik blasfemije.

Rasprave o nespojivosti feminizma i islama, kako ističe Margot Badran, samo preusmjeravaju pažnju sa samih ciljeva feminizma. Umjesto da fokus bude na borbi protiv diskriminacije i isključenosti žena, raspravlja se o tome je li pojam feminizam pravi pojam koji treba označavati borbu muslimanki za rodnu ravnopravnost. Iako nikome ne treba osporavati pravo da imenuje svoju borbu i zahtjeve na svoj način, ipak se ispraznim raspravama o tome da li su feminizam i islam spojivi, gubi vrijeme i resursi da se radi na dekonstrukciji patrijarhata i izrabljivanja žena i manjina.

Tradicionalne rodne uloge posljedično su utjecale i na ono što se smatra muškim odnosno ženskim aspektom islamske kulture i civilizacije. U svojoj knjizi *Žene, religija i politika* analizirate utjecaj interpretativnog religijskog naslijeđa judaizma, kršćanstva i islama na angažman žene u javnom životu u politici u Bosni i Hercegovini. Koliko patrijarhat, koji se predstavlja kao prirodno stanje stvari, sputava u konstruktivnoj raspravi s tradicijom?

Patrijarhat je i danas prisutan u svim sferama života samo što su stare forme zamijenili novi obrasci odnosa. Ako su tradicionalni oblici patrijarhata podrazumijevali vlast muškaraca nad ženama i vlast očeva i obitelji nad kćerkama i suprugama, suvremeni oblici patrijarhata su izraženi u vlasti kapitalista nad radnicima i vlasti korporacija nad tijelima i žena i muškaraca, a posebno onih koji žive u manje privilegiranim društvima i kontekstima. Sve ovo utječe na živote žena koje i dalje zarađuju manje od muškaraca, koje su podzastupljene na mjestima odlučivanja, koje u svom vlasništvu na globalnoj razini imaju najviše 10 procenata svjetskog bogatstva, koje trpe nasilje i žrtve su femicida. Stoga sam u svom doktorskom istraživanju propitivala na koji način interpretativno naslijeđe monoteističkih religija isprepletano sa kulturom i običajima utječe na status žene u javnom životu i politici. Jedan od rezultata tog istraživanja je da patrijarhat kao integralni dio svake religijske tradicije uveliko utječe na živote žena, ali i muškaraca. Također, patrijarhalna tumačenja vjere koja ženu situiraju u privatnu sferu života – podizanje i odgoj obitelji, ne ostavljaju prostor za progresivna tumačenja koja su kozmopolitska, univerzalistička i koja promoviraju ljudska prava i rodnu ravnopravnost.

Istaknuli ste da je temelj islamskog feminističkog diskursa sveti tekst Kur'ana koji afirmira rodnu jednakopravnost, koja je u praksi doživjela devijacije, ustupajući mjesto patrijarhalnoj kulturi i obrascima ponašanja, a čime se bave neke teologinje i znanstvenice. Što smatrate najštetnijim narativom odnosno tumačenjem, pod pokrovom religije, a koje je utjecalo na ulogu i položaj žena na temelju njezina spola?

Tako je, islamski feministički diskurs počiva na svetom tekstu Kur'ana, koji je za muslimanke i muslimane prvi i najvažniji izvor vjere i neiscrpno vrelo poruka i na koncu etičko-moralni kompas. Ako pogledamo na koji način se pristupalo i pristupa islamu prevladavaju dvije kozmologije rodni odnosa: patrijarhalna i egalitarna. Patrijarhalna idealizirana kozmologija rodni odnosa podrazumijeva da je Bog na vrhu hijerarhije, ispod je muškarac a onda tek žena koja u takvim tumačenjima, može do Boga samo ako je poslušna mužu i/ili muškarcu. Muškarac je glava kuće, izdržavatelj obitelji i ima kontrolu nad ženom. Egalitarna idealizirana kozmologija rodni odnosa pak podrazumijeva da je Bog na vrhu, a da su muškarac i žena podjednako pozvani da tumače i žive vjeru, da su oboje poslušni samo Bogu i da zajedno imaju obavezu promicati dobro.

Jedno od najštetnijih tumačenja islama je koncept poslušnosti muškarcu koji je u mnogim muslimanskim zemljama i zakonski reguliran i dozvoljava muškarcima da kontroliraju tijelo i kretanje žene. Muškarci određuju na koji način

žensko tijelo može biti prisutno u javnosti, koliko pokriveno ili otkriveno, na koji način će kontrolirati njenu seksualnost i reproduktivna prava, te hoće li žena uopće biti subjekt znanja i autoritet u produkciji znanja. Žena se, nažalost, u nekim muslimanskim zemljama reducira na majčinstvo, a njeni intelektualni kapaciteti se usmjeravaju uglavnom na privatnu sferu života. Na taj način se i dalje zagovara rodna segregacija, jer se žena smatra izvorom smutnje, nereda i grijeha, pa je važno da njezino tijelo, seksualnost i intelekt budu kontrolirani.

Kakvog su utjecaja na (re)tradicionalizaciju rodni uloga, imajući na umu specifičnost etnonacionalnog i etnoreligijskog konteksta, imale ekonomske i političke tranzicije s kraja 20. stoljeća?

Veliki je utjecaj etnonacionalnih ideologija koje su još uvijek na vlasti u svim zemljama Balkana na retradicionalizaciju rodni uloga. Politička i ekonomska tranzicija krajem 20. stoljeća potisnula je žene iz javnog života i politike i reducirala njihov broj u parlamentima. Paradoksalno je da su prvi višestranački izbori i demokracija doslovno "pomeli" žene iz politike i mjesta odlučivanja. To je jedan od primjera koji pokazuje da se ljudska prava mogu izgubiti i da se žene iznova moraju boriti za prava koja su već bila ostvarena. Kada god se događaju krize, još ako su praćene ratovima, onda se u homogeniziranju nacije i etničkih grupa žena pozicionira kao čuvarica i majka nacije čija je obaveza rađati sinove i kćeri koji će ginuti za tu naciju. S jedne strane, žena je kao i u svim patrijarhalnim društvima postavljena na pijedestal kao majka-kraljica, što je u suštini dobro kamufliran benevolentni seksizam, a s druge strane joj se reducira prostor djelovanja i sankcionira se ako pokuša sići s tog pijedestala. Primjerice, ako odluči da ne želi biti majka, ako ne podržava militarizam, ako ne podupire nacionalističke i isključilačke diskurse o drugom kao prijetnji i tako dalje.

Ženski aktivizam (p)ostao je važna poluga u izgradnji mira u poslijeratnim društvima na ovim prostorima. Ipak, je li izostalo izmještanje ženskog mirovnog aktivizma, a time i ženskog iskustva u ratu, s margine u centar?

Žene su na ovim prostorima gradile mir i ponijele najveći teret obnove života, podizanja obitelji i podrške žrtvama različitih oblika nasilja. Prve su prelazile novouspostavljene etnonacionalne granice, prve pružale ruku pomirenja i otvarale prostore za susretanje i razmjenu.

Međutim, doprinos žena u izgradnji mira i pomirenja nije prepoznat i priznat u javnosti i još uvijek je prilično nevidljiv. Pisala sam dosta o mirotvorkama u BiH čija ljudskost inspirira na humanističko djelovanje i žao mi je što takve žene ne sjede za pregovaračkim stolovima na kojima se raspravlja o strategijama mira. Važno je bilježiti povijest žena, njihova postignuća i zahtijevati da se i ženska iskustva rata i mira stave u središte oblikovanja i donošenja politika koje određuju živote ljudi na ovim prostorima. Nažalost, još uvijek su mirovne ženske inicijative potisnute i mirotvorke ne sudjeluju u donošenju odluka o miru na najvišim razinama vlasti. Iako je u zadnje vrijeme određen broj žena visoko pozicioniran u vlasti, one nisu pobornice feminističke etike pravde i brige, već su uglavnom sljedbenice i promotorice etnonacionalnih ideologija. To je samo još jedan dokaz protiv esencijalističkog pozicioniranja žena kao prirodno predodređenih za gradnju mira. Žene kao i muškarci mogu biti autoritarne, diktatorice i ratnice, ali ih se kroz socijalizaciju oblikuje i priprema da budu više usmjerene na brigu o drugima.

Na koji su se način ratna zbivanja i mirovne inicijative, tijekom i nakon rata, odrazili na promišljanje o međuvjerskom djelovanju?

Moje iskustvo rada sa ženama koje su preživjele ratna silovanja uveliko je odredilo moj feministički put i djelovanje. Kao mlada osoba imala sam priliku raditi u psihosocijalnom timu nevladine udruge Medica Zenica koju su osnovale feministice iz Njemačke i Italije. Te žene su prepoznale važnost religije u liječenju trauma. Iako ni ja niti moje kolegice nismo imale nikakve treninge i znanja o tome kako pomagati žrtvama silovanja, ono što smo imale bila je dobra volja i spremnost da slušamo i na koncu, kako je to George Elliot (žena potpisivana pod muškim imenom) rekla, da budemo tu jedni za druge, makar za trenutak i tako olakšamo bol i patnju. Žene su postavljale vrlo teška filozofska i teološka pitanja, kao što su: 'zašto sam ja silovana', 'zašto nisu neke druge žene', ili 'jesam li grješna', 'je li ovo kazna', ili 'što ću učiniti s djetetom koje rodim'. Naravno, pravih odgovora nije bilo, ali smo nastojale olakšati im bol tako što smo ih uvjeravale da nisu krive, da nisu odgovorne i da ih Bog nije kažnjavao, već da su krivi i odgovorni počinitelji takvih zločina. Ova vrsta aktivizma je također otvarala i prostor za međuvjerski dijalog i zajednički rad žena koje su bile vjernice, agnostkinje i ateistkinje. Drago mi je da sam imala priliku učiti od žena različitih religijskih tradicija, ali i od žena koje su imale nereligijske svjetonazore, jer humanizam bilo kojeg predznaka da je, u prvi plan stavlja čovjeka, njegovu/njenu dobrobit i nadasve njegovu/njenu slobodu izbora.

Početak godine po prvi puta je u Crnoj Gori žena izabrana za predsjednicu Medžlisa Islamske zajednice u Podgorici. Kakvo je prisustvo žene u strukturi Islamske zajednice u BiH?

To je jedan od rijetkih primjera da se žena kandidirala i da je izabrana na čelo Islamske zajednice. Iako nema formalno pravnih prepreka za angažman žena, problemi su kulturološke i običajne naravi pa su zbog toga žene bile isključene s upravljačkih pozicija. S jedne strane žene nisu dovoljno informirane da se mogu kandidirati, a s druge strane autostereotipi i patrijarhalne norme sprječavaju mnoge žene da se angažiraju. Pored toga, veliki broj žena ne želi napustiti zonu komfora i preuzeti još jednu obavezu u životu, tako da je zanemariv broj žena na upravljačkim funkcijama unutar islamskih zajednica.

Zadnjih dvadesetak godina primjetno je otvaranje ženskih džamija u mnogim europskim i američkim gradovima, ali i pokretanje tema o ženskom imamet, odnosno ženama – imamima koje predvode molitvu. Ima li zabilježenih slučajeva te prakse u BiH ako uzmemo u obzir povijesno postajanje takozvanih *ženskih* odnosno *djevojačkih džamija*?

Biti imam u islamskoj tradiciji u širem smislu znači biti učitelj i učiteljica, imati znanje o vjeri i prenositi ga na druge, a u užem smislu znači predvoditi molitvu. Ženama nije nikada osporavano da budu učiteljice vjere i da predvode molitvu samo za žene, ali jeste da predvode zajedničku molitvu žena i muškaraca. Razlog nije teološko-pravne prirode, već je kulturološki, odnosno da žene svojom pojavom ne bi ometale muškarce u molitvi. Ovakvim tumačenjima se a priori musliman određuje kao slaba osoba, podložna kušnjama, odnosno osoba koja će zgriješiti u mislima ako vidi ženu ispred sebe tokom molitve, dok se muška seksualnost uopće ne problematizira.

Zbog rodne segregacije i marginalizacije žena u zajednici i molitvenom prostoru, žene su na Zapadu počele otvarati džamije za žene i/ili rodno inkluzivne džamije. Cilj je da žene raspravljaju o važnim temama duhovnosti i religijske prakse i da imaju siguran prostor u kojem neće biti ušutkivane i zanemarene. S obzirom da u većini dominantno muških džamija žene nemaju prostore za duhovnu samoaktualizaciju, onda ih na ovaj način pokušavaju otvarati. Ženske džamije imaju svoju tradiciju na prostorima Balkana, ali ne u smislu da su žene predvodile molitvu, već da su da su ih gradile kroz zadužbine, pa su po njima dobile ime i ostale kao trajno dobro.

Kao jedna od urednica i autorica UNIGEM (Universities and Gender Mainstreaming) istraživanja *Izazovi integriranja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: protiv rodno zasnovanog nasilja zagovarate uvođenje edukacije o toj temi u nastavne programe. Što su rezultati pokazali – koliko su određeni oblici rodno zasnovanog nasilja uvriježeni pa samim time i teže prepoznatljivi?*

Ovo je prvo regionalno istraživanje koje je provedeno na 18 sveučilišta na Balkanu koje je pokazalo da se, prije svega, pojam rodno-uvjetovanog nasilja još uvijek ne razumijeva u punini, odnosno da se reducira na nasilje u obitelji. Rodno uvjetovano nasilje je djelo koje se vrši na temelju nečijeg spola, roda i seksualne orijentacije, a može rezultirati psihičkim i seksualnim povredama što uključuje i prijetnje i prisilnu kontrolu neovisno događa li se to u obitelji ili u javnom životu.

Nasilje je prisutno na sveučilištima među nastavnim osobljem i studentskom populacijom. Manji je procent eksplicitnih oblika seksualnog nasilja, a najviše ima seksizma, iznude, prisilne kontrole i rodno uvjetovanog nasilja povezanog s mobingom i pravima iz radnog odnosa. Nažalost, o nasilju se vrlo malo govori na sveučilištima i većina edukacija koje su pohađali nastavno osoblje i studenti/ce su neformalne edukacije organizirane u nevladinim udrugama. O nasilju se šuti i nasilje se vrlo rijetko prijavljuje jer ne postoji povjerenje u sustav sveučilišta i državne institucije koje, i kada reagiraju, vrlo blagim kaznama sankcioniraju počinitelje. Ono što nastojimo promicati kroz UNIGEM je integriranje rodno odgovornih politika i nastavnih sadržaja koji će biti integralni dio partnerskih sveučilišta. Bez sistemskog pristupa, generacije studenata i studentica završavati će studij, a da o rodnoj ravnopravnosti i rodno uvjetovanom nasilju neće ništa naučiti na sveučilištu.

Objavu ovog teksta podržala je Agencija za elektroničke medije u okviru programa poticanja novinarske izvrsnosti